

SOTILASPITÄJÄN KULTTUURIKIERROS

Kierroksella on mittaa noin 50 km. Polku julkistettiin Tuusula-päivänä 22.7.2008.

Sotilaspitäjän kulttuuri- kierroksen tekijöinä

Heikki Simola ja Tuusula-
Seura

Yhteistyössä mukana Ilma-
torjuntamuseo, Taistelu-
koulun perinneyhdistys,
Tuusulan kunta, Tuusulan
seurakunta ja sanomalehti
Keski-Uusimaa

1. Hyökkälän Saksan puustelli – sotilasvirkatalo ruotuarmeijan ytimenä

Tuusula on tunnettu Tuusulanjärven ja Rantatien korkeakulttuurin kultakauden taiteilijoistaan. Tuusulan pitäjän identiteettiä nojaa kuitenkin maanviljelyskulttuuriin ja sotilaskulttuuriin, jotka ovat olleet kiinteässä vuorovaikutuksessa erityisesti Suurvalta - Ruotsin aikana. Onhan 30-vuotisen sodan sankari

ja hakkapeliitti, Vanhankylän kartanon isäntä ja ratsumestari Nils Stålhana Tuusulan seurakunnan ja pitäjäyhteisön kiistan aikaansaaja.

Suurvalta-Ruotsin hallinto keskittyi palvelemaan sotalaitoksen tarpeita. Ajoittain lähes kaikki veronmaksukykyiset talot olivat sotalaitoksen käytössä. Suur-Tuusulassa oli 1600-1700 luvuilla keskimäärin vain noin 1000 asukasta. Tuusulassa oli enimmillään peräti 42 verovaapaata ratsutilaa. Rusthollilla oli velvoite asettaa ratsumies. Verovapauden menettäminen tai joutuminen läänityksenä (mm. valtamarski Fleming) rälssiksi oli kova kannuste. Määräjakoilaitoksen uudistuksessa 1680-luvulla vain 10 parasta tilaa kelpasi enää ratsutilaksi, mm. Hyökkälän Klaavola. Aputilojen eli augmenttien kanssa noin 30 tilaa oli sidottu edelleen ratsupalveluun.

Jalkaväki muodostettiin 2-4 talon ruoduista. Ruotu järjesti sotamiehelleen 5,3x3,5m suuruisen torpan, vaatteen, navetan ja vajaan hehtaarin viljelysmaata. Rengin töistä piti erikseen maksaa palkkaa. Kruunu antoi musketin, päällysvaatteen ja repun sekä vuosittain kuuden hopeataalarin palkan. Sotilaat saivat lisäksi usein tuloa erityisen veropalkkalaitoksen määrittämiltä palkkatiloilta.

Päällystön palkkaus perustui edelleen maataloihin. Nyt tila sidottiin virkaan eikä henkilöön. Tuusulaan perustettiin 1721 viisi sotilasvirkataloa. Hyökkälän Saksa oli aluksi rakuunarykmentin (HURR) kersantin virkatalo ja 1800-luvun alussa Vihdin skvadroonan päällikön kapteenin virkatalona. Sotien aikana rasitus oli noin 5 % kunnan väkiluvusta ja 50% hevosista. Käytännössä joukot perustettiin tappioiden takia useaan kertaan ja esimerkiksi Suuressa Pohjan sodassa kaatui Tuusulasta 60-80 miestä. Voidaan sanoa, että pitäjän asekelepoinen väki kaatui kertaalleen. Aikaa kului toki parikymmentä vuotta.

Saksan puustellirakennus on ollut moderni uloslämpivä rakennus. Se on ollut osaltaan malli savupiirtien syrjäyttämiseksi. Saksan puustelli on paritupa, joka on rakennettu kapteenin puustellin piirustusten mukaan. Sen keskellä on läpikuljettava eteinen ja sen molemmin puolin suuret tuvat. Sotilasvirkatalojen esimerkin mukaisesti parituvat yleistyivät vauraampien talonpoikaistaloihin. Hyvin säilynyt esimerkki päätykamareilla laajennetusta parituparakennuksesta on 1700-1800-lukujen taitteessa rakennettu Klaavola. Maanviljelykselle puustelleilla oli suuri merkitys, koska uudet viljakasvit ja viljelymenetelmät levisivät tehokkaasti talonpoikien keskuuteen.

Saksan puustellilla on aivan oma merkityksensä autonomian aikana venäläisen varuskunnan synnyssä, koska puustellin maat sijaitsivat Krimin sodan aikana pääkaupungin pohjoisen sivustan suojaamiseksi strategisesti tärkeässä Hämeenlinnaan ja Heinolaan johtavien teiden risteyksessä.

Puustelli oli vuokrattuna asunnoksi pääosan autonomian aikaa ja sen tunnetuin asukas on ollut Mannerheim-ristin ritari Albert Puroma, joka asui siinä sepänsällin lapsuutensa huutolaisena, joutui nuorukaisena merimiehenä 1916 internoiduksi Saksaan ja tuli jääkärinä Vapaussotaamme. Hänestä tuli myöhemmin Taiselukulun johtaja ja Rajavartiostojen päällikkö (muistolaatta seinässä).

Senaatti-Kiinteistöt ja Ilmatorjuntamuseosäätiö ovat kunnostaneet puustellia. Puustellissa avattiin Tuusulan pysyvä sotilaspe-rinnenäyttely. Kuva Markku Niska

Itsenäisyyden ajan puustelli on ollut puolustushallinnon omaisuutta. Ilmatorjuntamuseo on sijainnut puustellissa vuodesta 1969, ”vuokraisäntänä” on nyt Maanpuolustuskorkeakoulu, Senaatti- kiinteistöt.

2. Hyrylän kasarmien keskellä (Rykmentintie – Tykkitie – Nappulakatu - Kauppatie)

Hyrylän venäläinen varuskunta syntyi pääkaupungin puolustuksen strategiaan tarpeisiin. Krimin sodan aikana ja seurauksena venäläinen puuvaruskunta perustettiin Heinolaan ja Hämeenlinnaan johtavien teiden risteykseen Saksan sotilasvirikatalon maille.

Punatiilivaruskunnan vanha leipomo, jossa viimeksi toimi sairaala. Kuva Sauvo Jylhä

Ensimmäisen Maailmansodan uhatessa syntyi punatiilivaruskunta, joista perimmäiset rakennukset (4) näkyvät hyvin Tykkitieltä. Peräkkäiset, Kirkonmäen suuntaiset rakennukset olivat alkuaan hevostalleja – viimeksi esikuntatiloina.

Toiset kaksi vastakkaista rakennusta olivat pääosan aikaa asuntoja ja viimeiset 30 vuotta Helsingin Ilmatorjuntarykmentin esikuntatiloina ja nyt niissä on Rajavartiolaitoksen toimintoja. Uudemmissa 1990-luvun vaihteessa valmistuneissa rakennuksissa toimi Ilmatorjuntakoulu. Vuodesta 2008 alkaen siinä toimii Puolustusvoimien Kansainvälinen Keskus, joka on kriisinhallintaa kouluttava ja tutkiva Pääesikunnan alainen itsenäinen sotilaslaitos. Aidatulla alueella jatkaa nykyisen Panssariprikaatin Helsingin Ilmatorjuntarykmentti-nimisen joukkoyksikön 2. Ohjuspatteri (Buk-ohjukset) ja osia Viestirykmentistä. Alue on nyt osa Helsingin varuskuntaa. Valtaosan varuskunnan maista ostaa Tuusulan kunta ja kaavailuissa on jopa 15 000 asukasta. Keväällä 2008 arkkitehtikilpailun voitti ”Misto”-suunnitelma ja se on pohjana ”Rykmentinpuiston” kaavoitukselle.

Suomalaista hevosvetoista kenttätykistöä Hyrylässä on ollut kolmeen otteeseen. Vuosina 1918–1934 ja välirauhan aikana 1940 sekä sitten sotien jälkeen vuoteen 1957 asti.

Vuoden 1918 syksyllä – nyt suomalaiseen varuskuntaan – tuli Kenttätykistörükmentti I komentajanaan jääkärieverstiluutnantti Lauri ”Miekka” Malmberg, myöhemmin suojeluskuntien ylipäällikkö. Viisi pitkäahevostallia sijaitsi nykyisen uimahallin ja Kirkonmäen välissä.

Itsenäisyytemme alussa tykistövaruskunnan lääkärinä oli Väinö ”Myrky” Linden, myöhempi lääkintäkenraalimajuri. Varuskunnassa vieraili usein myös Eino ”Muste” Leino. Legendaarisesta kolmikosta on paljon tarinoita:

Suomessa oli voimassa kieltolaki. Muste oli ollut taas yökylässä ystävänsä Myrkyn luona omassa huoneessaan sairaalarakennuksessa. Sairastupa oli oven takana. Leino livahti aamuvarhaisella sairastupaan, pani valkoisen takin päällensä, ja antoi ymmärtää olevansa professori Kandelaber. Hän tutki kaikki vastaanotolle tulleet miehet, määräsi heille ryypyn ja kirjoitti kaikille lomaa, jopa vuodeosastonkin potilaat olivat hämillään yllättävästä kotilomasta. Lindenin saavuttua ihmetystä riitti, kun sairaalassa ei ollut kuin lääkintäaliupseeri. Tohtori Kandelaber kävi myös hevostalleilla ja määräsi hevoset pilttuisiin värityksen mukaan sekä lääkkeeksi viinassa kastettuja kuroja. Miekka määräsi Musteen arestiin Myrkyn valvonnassa ja hoidossa. Vain tällä tavalla leikin varjolla Leinoa voitiin hoitaa.

Päävartio sijaitsi rykmentin punatiilisen esikuntarakennuksen (Taide- ja kulttuurikeskus) ja puukasarmien välissä (Rak 10 vuodelta 1862). Varsinainen puukasarmialue oli seurakuntakeskuksen ja terveyskeskuksen paikalla aina 1960 luvulle asti.

Kauniin lehtikuusipuustikon ja nurmikentän ympärillä ovat vanha kengityspaja ja aliupseerien asuintalo (varuskuntakerho). Kirkonmäellä oli Pyhän Nikolaoksen kirkko, josta muodostui myös sotien taistelupaikka

(19.4.1918 saksalaiset/punaiset ja II MS:ssa lottien miehittämä ilmavalvonta-asema). Suojelukuntarakennuksessa oli ilmavalvontatoimisto (Keltainen Maamiesseuran talo).

Itsenäisyyden aikana kasarmialuetta on isännöinyt tykistön lisäksi Suomen Valkoinen Kaarti, Tuusulan Sotilaspiirin Esikunta, sota-aikana Jalkaväen Koulutuskeskus 1 ja Helsingin Ilmatorjuntarykmentti vuodet 1957–2006.

Nappulakatu (50 m) yhdistää entiset valtatie Hämeentien ja Savontien (tienhaara oli Haikosen kirjakauppa (100 m) (vrt. Hämeenlinnan väylä/Lahden väylä).

Hyrylä ei ehkä olisi tämän päivän Tuusulan keskus, ellei tänne olisi perustettu venäläistä varuskuntaa. Venäläisyhteisö kasvoi varuskunnan palvelutarpeiden mukana. Venäläiset ja vienankarjalaiset kauppiat ja käsityöläiset kilpailivat varuskunnan asiakkaita – sitä paremmin mitä lähemmäksi kasarmia onnistuivat sijoittumaan. Jegoroffin leipomo oli pääpiirtein nykyisen Nordea- pankin paikalla. Tunnetuin ja varakkain oli kauppias Worobjeff, jonka komea kauppatalo oli keskellä Hyrylää toimien myöhemmin Tuusulan Säästöpankin konttorina ja purettiin vasta 1960-luvulla, kun uusi Säästöpankin talo valmistui. Hän lahjoitti uuteen kirkkoon mm. ikonostaasin ja hänestä tuli kirkon starosta eli isännöitsijä. Vanhaan aikaan Hyrylässä kerrottiin ortodoksikirkon kellojenkin soittaneen: "Worobjeffi, Semenoffi, Lasaroffi, bom, bom, bom - kilinkalin kauppiat".

Varuskunnan väestä ainakin ortodoksikirkon pappi Arseni Razumov (1872–1952) tuli tutuksi tuusulalaisille. Hän asettui vaimonsa Anastasian kanssa asumaan hankkimaansa huvilaan Hyrylän keskustassa. Rakennus on vieläkin - reilut sata vuotta myöhemmin - paikoillaan. Nykyisin vanhan pappilan kellariholvien suojassa majailee ravintola Päämaja. Pappilan pihamaa oli hyvin hoidettu ja viihtyisä. Puutarhassa kasvoi muun muassa päärynäpuita. Isä Arsenista puutarhanhoito oli niin tärkeää, että sitä piti opettaa myös lapsille venäläisessä koulussa. Koulusta on kivijalka tallella Järvenpääntien varressa (Ilmatorjunnan muistomerkkitykin takana). Siellä kävi koulua myös suomalaisen työväestön lapsia (vrt. venäläistämisyrittäminen).

3. Ruotsinkylän sotilasvirkatalot Wäfvors ja Jeppas sekä sotilastorppa ja Johannisbergin kartano (Ruotsinkyläntie- Maisalantie – Myllykyläntie – Lahelantie)

Ruotsinkylä kuului 1500-luvulla Helsingin pitäjään. Tuolloin kylässä oli 11 tilaa: Gummi, Inkilä, Jeppas, Johannisberg, Jussila, Kaura, Maisila, Mangs, Raati, Westerby ja Wäfvors. Suurin tila oli Johannisbergin kartano – tyyppillinen ratsutila eli rustholli. Jeppas ja Wäfvors olivat armeijan virkataloja, muut olivat

maanviljelytiloja. Tiloilla viljeltiin ruista, ohraa ja vehnää. Ruotsinkylä oli Helsingin pitäjän varakkain kylä. Kylä oli asukasluvultaan pitäjän suurin ja se maksoi eniten kymmenyksiä kirkolle.

Johannisbergin kartano. Kuva Sauvo Jylhä

Osa vanhoista tiloista näkyy Hyrylästä Ruotsinkylään johtavan Ruotsinkylän tien varrella. Ensiksi tulee puolikas Kauran tilasta, sen jälkeen mäen päällä entinen majurin puustelli Wäfvors ja sen jälkeen kanta-osa Kauran tilasta. Tilan nimi Kaura ei tarkoita viljaa, vaan tulee saksalaisesta omistajasta Kaur. Heti näiden jälkeen tulee kengittäjän mansardikattoinen virkatalo Jeppas ja sitä vastapäätä tien toisella puolen punainen Ali-Gummin talo. Yli-Gummin keltainen talo näkyy Maisalantien takana (Maisalantie 294).

Sarkajaon aikaan kullakin talolla oli omat sarkansa mäeltä alas joelle. Kylän talot olivat pääosin joen pohjoispuolella tiiviinä rykelmänä. Vain Kaura ja Gummi olivat joen eteläpuolella. Vasta isonjaon jälkeen Wäfvors ja Jeppas siirrettiin joen eteläpuolelle.

1600-luvulla myös Ruotsinkylän miehet joutuivat mukaan 30-vuotiseen sotaan. Miehiä oli sodassa ainakin kymmeneltä tilalta. Ruotsinkylän miehet taistelivat lähinnä rakuunoina Uudenmaan ja Hämeen ratsuväkirykmentissä.

Suuri Pohjansota sekä Isoviha köyhdyttivät Ruotsia ja erityisesti Suomea 1700-luvulla. Näistä huolimatta kehitystä tapahtui. Maanomistusoloja parannettiin isojaolla, peltoja ryhdyttiin lannoittamaan ja peruna otettiin viljelykasviksi Pommerin sodan jälkeen. Vuonna 1765 Ruotsinkylään perustettiin saha ja vuonna 1756 ensimmäinen mylly.

Ruotsinkylän tiloista Wäfvars ja Jeppas olivat sotilasvirkataloja. Wäfvars toimi rakuunarykmentin majoitusmestarin virkatalona 1700-luvulla. Talolla ehti olla parikymmentä upseeria haltijana, joukossa mm. kreivi ja useita tunnettujen sotilassukujen jäseniä, kuten Jägerhorn ja Rehbinder. Myöhemmin siitä tuli Uudenmaan Jääkäripataljoonan majurin virkatalo. Jeppas puolestaan oli alun perin majurin eli Wäfvarsin isännän komppanian hevosenkengittäjän virkatalo. Ensimmäisenä isäntänä tunnetaan Johan Starck, joka osallistui Suureen Pohjan sotaan.

Jeppas – hevosenkengittäjän sotilasvirkatalo. Kuva Sauvo Jylhä

Wäfvarsin pinta-ala oli 1900-luvun alussa lähes 750 ha. Vuonna 1923 valtio otti tilalta 657 ha metsää Metsätieteellisen tutkimuslaitoksen käyttöön. Muutama vuosi myöhemmin myös Jeppaksen tilalta otettiin maita tutkimuslaitokselle, metsää 150 ha ja peltoa 26 ha

Sotilastorppa sijaitsee ruotsinkielisen nuorisoseurantalon, Solbackenin, läheisyydessä ja nykyisin nuorisoseura omistaa molemmat rakennukset. Sotilastorppa oli ruodun asettaman sotamiehen asumus. Jalkaväkeä varten asekelpoiset miehet jaettiin ruotuihin. Muutama talo muodosti yhden ruodun, joka asetti yhden sotamiehen. Ruotu maksoi sotamiehelle värväysrahan. Varsinainen palkanmaksu kuului kuitenkin kruunulle. Sotamiehen asema parani myöhemmin, kun ruodun oli osoitettava hänelle 5,3x3,5 m torppa. Siihen kuului varsinaisen torpan lisäksi navetta, aitta, lato, peltoa 0.2 ha, heinäniitty ja kaalimaa. Ruodun tuli antaa sotamiehelle vaatteet, mutta häntä oli oikeus käyttää talojen töissä. Työstä sotamiehelle maksettiin rengin palkkaa. Kruunu maksoi sotamiehelle vuodessa kuusi hopeataalerialia ja antoi musketin sekä miekan. Ruotusotilaan eloa kuvaa ote J. L. Runebergin Vänrikki Stoolin tarinoiden isänmaallisesta runosta:

Sotilaspoika

*Mun isän` oli sotamies ja nuori, kauniskin,
jo viisitoistavuotisna hän astui riviin.*

*Tiens` aina kulki kunniaan,
iloisin mielin kärsi vaan
hän kylmää, nälkää, haavojaan,
mun isän armahin.*

*Kun viisitoista vuotta vaan ma kerran täyttää saan,
samaanpa käyn mä taisteluun ja nälkään kuolemaan.*

*Miss` ankarimmin luodit soi,
taajimmin tulta salamoj,
en sinne käymätt` olla voi
tiet` isäin astumaan.*

Sotilaita, eritoten ratsumiehiä näkyi kylässä usein. Suomalaisten lisäksi lähinnä upseereita on vierailut ainakin Ruotsista, Saksasta, Venäjältä ja Skotlannista. Erikoisimpia olivat Ensimmäisen Maailmansodan aikana pääkaupungin linnoittamiseen käytetyt ”kiinalaiset”, jotka olivat itse asiassa Mantshuriasta ja Mongoliasta.

Heitä majoitettiin mm. Maantiekylässä, jolloin he hakkasivat kilometrin levyisen puolustuslinjan Myllykylästä Mätäkiven kautta Amerin tienoolle. Heillä oli myös erikoinen hakkuutyö. He kiipesivät ensin puun latvaan, karsivat oksat ylhäältä alaspäin ja vasta sitten kaatoivat puu. He olivat mieltyneet myös koristelemaan vaatetustaan Helsingin pitäjän hautausmaan seppelenuhoilla. Kaulahuivissa saattoi siis lukea: *Här hvilar...* Johannisbergin kartano sijaitsee nykyisen Myllykyläntien varrella. Johannisbergin isännistä eli rusthollareista on tietoja aina vuodesta 1590 alkaen. Tilan ensimmäinen nimi oli Henningsbacka ja myöhemmin Krogarsbacka. Vuodesta 1727 alkaen sen omistajana oli luutnantti Johan Vilhelm Vogel, joka antoi sille nimen Johannisberg etunimensä mukaan. Hän oli syntyjään saksalainen ja ilmeisesti Ruotsin armeijaan tullut palkkasoturi.

Vuonna 1735 kartanon osti luutnantti Anders Bruce. Hän kuului vanhaan skotlantilaiseen aatelissukuun, jonka jäseniä oli 1600-luvulla muuttanut Ruotsiin. Hän tuli 1740-luvulla linnoitusupseeriksi ensin Svartholmaan ja myöhemmin Viaporiin eli Suomenlinnaan, jossa hän toimi Augustin Ehrensvärdin avustajana ja luottomiehenä. Vuonna 1752 hän sai ruotsalaisen aatelismiehen oikeudet ja alkoi käyttää nimeä de Bruce. Upseerinviransa vuoksi hän oli sotapalveluksessa vuoteen 1775 asti. Sen aikana hänellä riitti kuitenkin aikaa ja halua osallistua Ruotsinkylän asioiden hoitoon. Hän lunasti tilan mailla toimineen sahan, joka sahautti paikkakunnan metsiä Suomenlinnan linnoitustöihin. Hän osti myös kylän myllyn ja rakennutti uuden jauhomyllyn. Hänen aikanaan kylässä suoritettiin isojako.

Johannisbergin kartano edisti maanviljelystä ja kannatti soiden raivaamista ja kuivattamista pelloiksi. Tilalla oli myös suuri puutarha, jota hoiti palkattu puutarhuri. Sitäkin kautta kyläläiset saivat uusia virikkeitä ruoan monipuolistamiseksi ja tietoa vihannesten ja marjojen viljelyyn. Suomenlinnasta saatiin myös syreenin (siireeni) taimia. Syreenejä kasvaa edelleen lähes jokaisen talon pihassa.

4. Rusutjärven Katila (Koivumäentie – Rusutjärventie - Kolistimentie)

Sota-aikana oli tanssien järjestäminen kiellettyä. Niinpä Nahkelan tytöt kutsuivat Koivumäentien ja Nahkelantien risteysmaastoon väkeä Savensotkijaisiin. Ohjelmassa oli piirileikkejä ja laulua sekä muutakin kisailua, väkeä saattoi olla Hyvinkäältä ja Helsingistä asti.

Tuusula on myös hevospitäjä. Lemmelän talon isännät ovat useammassa sukupolvessa olleet hevosmiehiä, joiden kasvatit ovat pärjänneet hyvin ravikilpailuissa. Ratsuväen hevoset olivat keskiajalta alkaen tavallisia maalaishevosia. Ne olivat pienikokoisia, nykyisten ponien kokoisia. Takkuiset hevoset olivat yleensä heikkokuntoisia ravinnon puutteessa ja tautien heikentämiä. Suomen hevosta on jalostettu yli sata vuotta ja mm. Tuusulan Hevosystävien Seura on perustettu vuonna 1910. Talvisodan aikana maassamme oli yli 300 000 hevosta, joista sotatoimiin osallistui 70 000 ja niistä menetettiin sodissa 23 000 hevosta.

Tuusulan ja Keravan hevosottomiehenä toimi Nestori Lemmelä. Hevosottopaikkana toimi molemmissa sodissamme Paijalan koulu. Yksin Nahkelasta otettiin ja hinnoiteltiin hevonen joka talosta, yhteensä 25 hevosta. Otetut hevoset merkattiin aluksi harjaan kiinnitetyllä peltilapulla ja myöhemmin numerotunnuksella karvoja leikkaamalla.

Rusutjärven kyläkeskuksella on montakin nimeä kuten Ämmänmäki, Sorsanmäki ja sillä sijaitsevien talojen mukaan vielä Ollinmäki ja Eskolanmäki. Roselius-säätiön juuret ovat Ollilan talossa. Vanhan kyläkeskuksen

Kolistimentien varrella on nykyään Katilan keltainen sotilasvirkatalo vanhan pihapiirin ympäröimänä. Katilan pellot avautuvat Rusutjärven rantaan Antti Kirvesojan asunnon takaa. Taustalla Lepäranta. Kuva Heikki Simola

paikalla olivat useimpien silloisten tilojen päärakennukset ja ulkorakennukset. Rusutjärven kyläkeskus paloi lähes kokonaan suurpalossa vuonna 1945, palo alkoi Ali-Eskolan talosta.

Rusutjärvellä oli kahdeksan kantatilaa, kun Tuusulasta vuonna 1643 muodostettiin oma kirkkopitäjä. Talot olivat: Sorsa, Ollila, Eskola, Mikkola, Ewalds, Kauko, Katila ja Laurila. 1700-luvulla Ewaldsin talo otettiin kap-palaisen virkataloksi ja tiloja jaettiin perinnönjaoissa. Mikkolan tila on ainoa, mikä aikojen saatossa on py-synyt jakamattomana. Se on myös vanhin taloista ja on nykyisin toinen Tuusulan maitotiloista.

Useimmat kantatiloista palvelivat ratsutiloina. Ainoastaan Katilan tila oli Uudenmaan jalkaväkirykmentin virkatalo. Sorsa, Kauko ja Eskola olivat Wävfarsin virkatalon palkkatiloja.

Ohitamme Peltolan tilan ja sen laajan ratsastuskeskuksen - Saukon tallin. Sorsan nykyinen kunnostettu ra-pattu päärakennus on vasemmalla Sepänmäellä. Tilan isäntä reservin majuri Matti Oksanen on ansainnut sotilasarvonsa mm. Tuusulan vapaaehtoisen maanpuolustuksen paikallisyksikön, Stålhanen lukon johtajana.

Oikealla on koulun taloudenhoitajana ja sittemmin kylän kauppiaina toimineen Oskari Seleniuksen talo.

Rusutjärven koulu on rakennettu v. 1905. Kyläkoululla on ollut aina merkittävä rooli kyläyhteisössä. Noin sadan oppilaan koulu on kylän keskus, varsinkin kun kylältä loppuivat sekä posti että kauppa 1990-luvun alkupuolella. Koulu on tiiviisti kyläläisten käytössä myös iltaisin ja viikonloppuina. Koululla vietetään myös merkkipäiviä ja onpa ruokalassa pidetty parit häätkin.

Koulun rehtori ja reservin upseeri Ismo Leinonen on myös Rusutjärven lohkon väestönsuojelun suojelupääl-likkö. Koulun tiloissa on väestönsuojelun johtokeskus ja väestöhälytin katolla.

Katila toimi 1690-luvulta alkaen sotilasvirkatalona. Se oli Uudenmaan jalkaväkirykmentin kersantin virkata-lo. Se oli ainoa jalkaväen virkatalo Tuusulassa. Muut neljä olivat ratsuväen virkataloja. Talon pitkäaikaisin haltija oli vääpeli Henrik Törnqvist vuosina 1756–1775. Suomen sodan aikana haltijana oli vänrikki Gustaf Johan Blanck vuosina 1791–1810. Perilliset saivat hänen palkkaetunsa yli 10 vuoden ajaksi. Noin 100 vuotta sitten maanviljelijä Emil Mäkelä osti tilan valtiolta. Mäkelältä talo periytyi hänen tyttarelleen Irja Kirvesojal-le, joka sekä syntyi että kuoli Katilassa. Nykyisin tilan omistaa Antti Kirvesoja perheineen. Vanhan virkatalon ulkonäkö on 1960-luvulla tehdyn remontin myötä muuttunut. Aikaisemmin rakennuksessa oli kaksi sisään-käyntiä, vanhanmalliset T-ikkunat ja tietenkin pärekatto. Katon uusimisen yhteydessä poistettiin katolta myös siellä olleet kaksi ”lyhtykkunaa”. Pihapiiriä komisti aikanaan myös iso luhtiaitta, mutta se paloi vuon-na 1967.

Katilan tila oli 1700-luvun lopulla kooltaan 173 ha, mutta monenlaiset jaot, viimeksi sotiemme jälkeen siir-toväelle luovutetut alueet ovat pienentäneet sitä huomasti.

Kylä on saanut Rusutjärvestä nimensä. Ruskeavetinen järvi on vain kolme metriä syvä ja laskuojana Tuusu-lanjärveen on Vuohikkaanoja, jonka loppuosa tunnetaan Haukkalanojana. Järveen pumpataan lisävettä Päijänne-tunnelista ja siitä muodostetaan tekopohjavettä Rusutjärven pohjavedenottamossa. Järven itäran-ta on pääosin seurakunnan omistuksessa. Kolistimenttiellä ohitamme Leppärannan, mikä edustaa vanhaa huvila-asutusta Rusutjärven rannalla. Leppärannan käyttö on ollut vaihtelevaa; milloin se on ollut tyttökoti-na, milloin kunnan omistuksessa virkistyskäytössä kudonta-asemineen. Talon rakensi v. 1924 rakennusmes-tari Emil Salin.

Laurilan talo on yksi niistä kahdeksasta kantatilasta Rusutjärvellä. Laurila oli aikoinaan sotilashenkilöiden vapaatila, kunnes muuttui 1680-luvulla ratsutilan aputilaksi. Laurila jakaantui sittemmin kahdeksi tilaksi Järvi- Lauriksi ja Vihanto-Lauriksi. Näiden tilojen maista muodostui sittemmin järven pohjoispäähän tiivis kesäasuntoalue. Laurilan talon länsipuolella oli myös Katilan metsää, johon sota-aikana rakennettiin sota-

vankileiri. Vangit majoitettiin kuitenkin niihin taloihin, joissa he olivat töissä. Piikkilangoilla eristetty ”pahvikylä” jäi lasten seikkailuleikkeihin. Kolstimentien viimeinen vanha talo vasemmalla on kylän sepän paja. Paikka, missä kylän isännät kävivät ”maailmaa parantamassa”.

Rusutjärven kylällä on vahvat sotilasperinteet: Katila sotilasvirkatalo, Sorsa, Eskola ja Kauko ratsutiloja sekä Uudenmaan Rakuunarykmentin esikuntamajurin palkkatiloja, Mikkola ja Laurila ratsutiloja. Sotilaat ovat kautta aikojen näkyneet Rusutjärven kyläkuvassa. Rusutjärven rannassa on ollut varuskunnan uimaranta, täältä löytyivät harjoitusmaastot, täällä kulki marssireitti. Täällä asui everstiluutnantti Åke Winqvist, jonka kunniaksi tienviitassa lukee Åkenkuja. Tänne suuntasi aamuratsastuslenkkinsä Sotilaskodin pitkäaikainen emäntä Tyyne Heiniemi. Rusutjärven lotat toimivat ahkerasti puheenjohtajanaan opettaja Sirkka Ranta, sihteerinä Katilan emäntä Irja Kirvesoja.

5. Ruskelan Monsas (Monsantie – Vanha Ruskelantie – Lammaskalliontie)

Tuusulan Ruskela samoin kuin useimmat Tuusulanjärven rantakylät saivat asutuksensa keskiajalla Vihdistä käsin. Vihdin Ruskelan kylännimestä juontuu myös Tuusulan Ruskelan kylän nimi. Pienessä kylässä oli vain kaksi kantataloa, Borgman ja Monsas.

Kylään saavutaan Vanhalta Hämeentieltä Monsantietä, jolta erkanee myös Monsankuja. Nimet viittaavat Monsaksen talon maihin. Sen torppiin ja takametsiin kuljettiin Monsantietä. Kylä rajoittuu Sarsalanojassa Vanhaankylään ja Haukkalanojassa Paijalaan. Kylän molemmat talot varustivat ratsumiehet erityisesti 1600-luvulla alituisiin sotiin.

Rantamo on kuuluisa Tuusulanjärven suojeiluun rakennetuista kosteikosta. Taustalla Vanhankylänniemi ja Järvenpää. Kuva Anton Soinne

Ratsumiehet käyttivät teräskypärää tai leveälieristä huopahattua, jonka sisällä oli rautavanne. Rinta- ja selkähaarniskat olivat raudasta tai nahasta. Pitkä lyömämiekka oli vyöllä. Kaksi pistoolia kiinnitettiin satulaan ja niihin oli 18 laukausta. Hakkapeliittojen taktiikka oli yksinkertaista. Komppania eteni kannustuntumassa kolmirivissä 50 metrin päähän vihollisesta ja siitä lähdettiin kiitolaukkaan. Kun vastustajan silmänvalkuaiset näkyivät, laukaisi 1. rivi toisen pistoolinsa ja 2. rivi molemmat. Puolet tulivoimasta säästettiin lähitaisteluun. Vihollisen kimppuun käytiin täydellä vauhdilla sotahuudon HAKKAA PÄÄLLE voimistamana. Isku heitti yleensä vihollisen nurin niskoin. Lopusta huolehtivat pitkät miekat.

1500- ja 1600-luvuilla Monsaksessa asui pitkään sama suku, jonka vanhin jäsen Perttu Heikinpoika mainitaan v. 1556. Hänen poikansa Matti Pertunpoika tunnetaan myös liikanimellä "snickare" "puuseppä" ja hän työskenteli ajoittain Helsingin pitäjän Hämeenkyllän kartanossa. Isäntä oli luovuttanut joukon tavaroita puusepälleen Matille. Tavarat piti kätkeä Matin taloon Ruskelaan, koska Kaarle-kuningas valloitti Suomea. Kun Matti myöhemmin oli kuollut, väitti hänen poikansa Jaakko, että skotlantilaiset ratsumiehet olivat tulleet Ruskelaan ja vieneet tavarat. Kuitenkin oikeudessa todistettiin, että Matin perheen päällä oli nähty varastettuja vaatteita.

Lopullisessa tuomiossa luettiin sakkotuomio, jonka mukaan Matin perillisten tuli luovuttaa koko tila Hämeenkyllälle. Kun Hämeenkyllän isäntä kuitenkin oli rälssimies, ts. veroista vapaa, hän ei voinut ottaa tilaa vastaan, vaan tilanne jäi entiselleen ja tila jäi suvulle edelleen.

Pojasta polvi parani. Pojanpoika Tuomas kunnostautui mm. arvostettuna lautamiehenä, hän istui 11 kärjät. Hän oli myös ruotumestari, joka toimi sotaväen rekrytoinnissa ja lähtövalmisteluissa sotaan.

V. 1638 Jaakko Matinpoika lähetti Stålhandsken hakkapeliittakomppaniaan poikansa Tuomas Jaakonpojan. Samassa komppaniassa ratsasti Niilo Laurinpoika, joka myöhemmin aateloitiin Ståhanana ja joka omisti mm. Vanhankylän kartanon.

Ruskelan talot olivat välillä tomerien naisten varassa. Esimerkiksi lesket Kerttu ja Elina menivät rohkeasti Helsingissä pidettyyn maapäiväkokoukseen ja anoivat kuningas Kustaa II Aadolfilta avustusta. Kuningas antoi kummallekin kolme tynnyriä viljaa 8.2.1616 päivätyllä kirjeellä. (Kirjeen kopio on edelleen Monsaksen talossa.)

Sotaväen uudistuksessa 1696 Monsaksesta tehtiin Uudenmaan rakuunarykmentin majurinkomppanian majoitusmestarin virkatalo ja vuodesta 1721 väepelin puustelli. Borgman kasvoi suurtilaksi ja se jatkoi rustohollina vuoteen 1809.

Käytännössä Monsasta hoiti lampuoti, jonka virka oli perinnöllinen. Ensimmäinen heistä oli korpraali Pietari Maununpoika (1651–56), jonka sukua oli talossa v. 1780 saakka. Hänen poikansa Maunu Pietarinpoika vastantoi tilalle nimen Monsas.

V. 1713 oli Suomelle kohtalokas vuosi, sillä sinä vuonna venäläiset valloittivat käytännössä koko Suomen ja ryöstivät ja polttivat sen. Tämä ns. Ison Vihan aika on jättänyt jälkiä koko suomalaiseen perimätietoon. Ruskelalle vuosi oli kohtalokas. Henrik ja Gabriel Borgman vietiin Venäjälle rakentamaan kanavaa Pietarhovista mereen. Henrik palasi aikanaan, Gabriel jäi sille tielle. Monsaksesta vietiin nuori Maunu Pietarinpojan silloin jo orvoksi jäänyt tytär Maria, josta kukaan ei ole koskaan kuullut mitään.

Suomen sodan jälkeen Monsaksen vuokraajana oli mm. paroni Ernst af Forselles, joka ajoi v. 1903 Helsingin Kolera-altaaseen ja hukkui. Hänestä kerrotaan kylässä vielä tarinoita. V. 1928 tilan pääosan osti Suomen valtiolta Vihtori Riola, joka oli ollut aikaisemmin vuokraajana. Hän antoi tilalle uuden nimen Rantamo. Hänen pojanpoikansa Jouko on tällä hetkellä isäntänä. Tilalla ei ole säilynyt yhtään vanhaa rakennusta. Myös Borgmanin rakennukset on purettu, samoin kuin sen paikalle itsenäisyyden aikana rakennettu ”Suutarinlinna”, kenkäkauppias Laaksosen 20-huoneinen huvila Sorjola.

6. Vanhankylän kartano (Lammaskalliontie – Vanhankyläntie – Stålhaneentie – Tuulimyllyntie – Annitädintie – Eriksnäsiintie – Jokelantie)

Ruskelan kylästä päästään Vanhankylän kartanon entisille maille Lammaskalliontietä. Värikkö Nils Stålhane nuorempi sai v. 1785 lisämaata 1000 hehtaaria ja muodosti (kymmenistä torpista) neljä rälssitilaa, joista Lammaskallioon (kahdeksan torp-

paa) hän muutti vanhuutensa päviksi suurperheensä v. 1787.

Nykyiset rakennukset ovat noin 100 vuotta vanhoja Karl Johan Winqvistin ajalta. Tila on ollut Heikkilän suvulla vuodesta 1928. Tilan pinta-ala oli tällöin 400 ha. Sodan jälkeen se jaettiin 11 osaan perillisille ja siirtokarjalaisille. Nyt pinta-ala on 50 ha, vuokramaiden kanssa 200 ha. Lihakarjaa on ollut vielä v. 2007 suuressa navetassa 100 päätä ja nyt siitä on tulossa hevostalli.

Vanhankylänniemeen saavuttaessa nähdään v. 1995 veteraani- ja reserviläisjärjestöjen pystyttämä veteraanimuistomerkki: Veljeä ei jätetä (Erkki Eronen). Veteraanipuistossa olevat rintamaveteraanien maja ja sotaveteraanien veljesmaja ovat entisiä kartanon palvelusväen asuntoja.

Heikki Simola – sotilaskulttuuripolkujen Yläpytinkin edessä. Kuva Sauvo Jylhä

Pysyvää asutusta nykyisen Tuusulanjärven rannoille alkoi muodostua 1200-luvulla. Järven nimenä oli tuolloin Kaukjärvi (muinaissuomen kauka merkitsee pitkää). Sen kylät kuuluivat Sipoon seurakuntaan ja sitä kautta Viipurin linnalääniin, mutta Vanhakylä alun perin Vihtiin ja sitä kautta Raaseporin lääniin.

Vuonna 1643 Kaukjärven suomenkieliset talonpojat kyllästyivät pitkään kirkkomatkaan Sipooseen ja omankielisten jumalanpalvelusten vähyyteen, ja rakensivat omin luvuin vaatimattoman kappelin Tuusulan kylään. Kuningatar Kristiinan juuri aateloima Vanhankylän Niilo Laurinpoika Stålhane tuki hanketta, joka johti Tuusulan seurakunnan ja pitäjän syntyyn. Hän on ollut isokokoinen, tavattoman voimakas ja urhoollinen mies. Edelleen kerrotaan hänen olleen harras kirkossakävijä. Joka sunnuntai hän saapui täsmälleen kirkkoon, eikä koskaan soitettu papinkelloja ennen kuin nähtiin majuri Stålhanen saapuvan kirkkorantaan.

Nils Larsson syntyi Siuntion Flytin kylän varakkaimpaan rustholliin v. 1594, samana vuonna kuin tuleva kuningas Kustaa II Adolf. Hän aloitti ratsumiehenä Venäjällä 1612, soti Liivinmaalla ja Puolassa ja päätti 29 vuoden uransa ratsumestarina ja hakkapeliittapäällikkönä 30-vuotisessa sodassa Saksassa 1641 Stålhandsen rykmentissä. Sota ei ollut kuitenkaan jatkuvaa. Pelkistäen voidaan sanoa, että kesät kylvettiin kotitilalla ja syksyllä laivattiin suurvallan lippujen alle. Vänrikki Nils Larsson sai avioliiton kautta Vihdin Irjalan kartanon ja varoja kertyi myös sotasaaliina ja ne sijoitettiin Gammelbyn autiotilaan 1623 – Vanhankylän kartano sai alkunsa ja maanhankinta jatkui sodan ohessa.

Vanhankylän kartano – Stålhanen aika

Parissakymmenessä vuodessa kylän kaikki seitsemän taloa oli liitetty kartanoon. Niilo Laurinpoika yleni 30-vuotisessa sodassa ratsumestariksi ja hänet aateloitiin 1641 nimellä Nils Stålhana. Kiitollisena saamastaan tuesta Sipoosta irtautumisessa tuusulalaiset ottivat myöhemmin vaakunaansa Stålhanan vaakunatunnuksen, pistoolin lukon.

Nils Stålhanan pojan Andersin aikana kartano oli hyvässä kunnossa, mutta 1700-luvulla nälkävuosien ja isonvihan aikaan tuli hankaluuksia. Uusi kukoistusaika koitti, kun seuraavan sukupolven vänrikki Nils Stålhanen (nimen kirjoitusasu muuttui) ryhtyi raivaamaan lisää peltoalaa. Tämä olikin tarpeen, sillä perillisiä tälle 92-vuotiaalle ”teräsuroolle” (hane av stål) kertyi peräti 27. Perillisten suuri määrä vaikeutti jatkossa omaisuuden koossa pysymistä ja lisäksi talouskin alkoi olla lainojen varassa. Niinpä 1800-luvun alussa kartano jouduttiin myymään lopulta sotaneuvos Carl Peter Nybergille. Nyberg elvytti kartanon toiminnan ja kunnostautui mm. Tuusulan ensimmäisen koulun perustajana. Kaksitoista torpparia kantoi sotaneuvos Nybergin arkkua Vanhastakylästä saakka Tuusulan kirkkomaahan, johon hänet haudattiin uskollisen ystävänsä sotakomissaari Åströmin viereen, jolle hän oli kartanon testamentannut.

Vanhankylän isännäksi tuli seuraavaksi 1849 merikapteeni Johan Henrik Åström, joviaali seuramies, joka ensi töikseen nai Sipoon nimismiehen tyttären Wilhelmina Tallgrenin. Tämä oli tomera nainen ja otti ohjat käsiinsä järjestäen kartanon taas uuteen nousuun tyttärensä Annin kanssa. Tiluksia oli nyt noin 2000 hehtaaria. Uusi navetta rakennettiin 250 lehmälle sekä hyötyvoimalaitos käyttämään myllyä, puimalaa ja kivenmurskaamoja. Vesi nostettiin ja kuljetettiin tuulivoimalla. Leskeksi jäätyään kapteenska Åström hallitsi tilaa kuolemaansa 1913 saakka. Kerrotaan, että raittiusihmisenä kapteenska ei myynyt Sibeliukselle tämän etsimää tonttia, koska oli nähnyt Akseli Gallen-Kallelan pahennusta herättäneen Symposion-taulun. Sittemmin kartanolla oli useita omistajia ja se jälleen rapistui päättyen lopulta Järvenpään kauppalalle v. 1951, jolloin maata oli jäljellä enää 115 ha.

Kalliolle vuonna 1903 rakennettu ja joitakin kertoja korjattu tuulimylly kertoo menneen ajan tarinaa. Yläpytinki on vanha pehtoorin talo ja sen yläpuolella on vanhaan maakellariin 1990-luvulla rakennettu Stålhanen kellariravintola. Sininen Åströmien aikainen päärakennus kunnostetaan v. 2008 ja etsitään matkailukukselle uusi yrittäjä kaupungin toimesta. Kauniissa kartanorakennuksessa on jäljellä vielä osia 1700-

luvulta. Se palvelee jatkossa lähialueen virkistyskeitaana sekä matkustavaisten retkeilymajana. Alueen kehittämissuunnitelma on hyväksytty Järvenpään kaupunginvaltuustossa 2006.

Annitädin tie on saanut nimensä sairaanhoitajanakin kunnostautuneen Anni Åströmin mukaan. Vanhankylän kartanon maat ovat yltäneet aina Jokelaan asti mukaan lukien Jäniksenlinnan, Mykkylän ja Purolan räls-sitilat – yhteensä noin 3000 hehtaaria. Yksin Vanhankylän torpparikylässä oli Ruotsin vallan ajalta kymmenen torppaa Vanhankylän koulutien – Vaasan yksityistien ja Jokelantien kolmiossa. Vanhankylän nimi vaikiintui uusia uusien kylien ja asutuksen leviämisen myötä.

7. Nummenkylän kasarmi (Vanha Valtatie – Hahlakatu)

Ruotsin vallan ajalta periytynyt ruotujärjestelmään perustuva asevelvollisuus päättyi Suomen suuriruhtinaskunnassa vuonna 1878 annettuun asevelvollisuuslakiin. 21 vuotta täyttäneet nuorukaiset kokoontuivat arvannostotilaisuuksiin. Arvonnassa suurimpien numeroiden nostajat joutuivat reservipalvelukseen viiden vuoden ajaksi. Näistä kolmena ensimmäisenä vuotena he kokoontuivat joka kesä kuukaudeksi reserviharjoituksiin.

Uudenmaan tarkkampungataljoonan Tuusulan 2. reservikomppanian kasarmit rakennettiin Nummenkylään, joihin tuli majoitustilat 290 miehelle. Saman pataljoonan 3. komppania sijoitettiin Lohjan Virkkalaan ja 1. komppania Artjärven Vuorenmäelle. Samaan pataljoonaan kuului vielä neljäskin komppania, jonka kasarmit olivat maakuntamme ulkopuolella aina Halikossa asti. Nummenkylän leirialueen harjoituskentäksi pakkolunastettiin alue maantien itäpuolelta kasarmeja vastapäätä ja ampumaradaksi sopiva väylä pakkolunastettiin harjoituskentän pohjoispuolelta.

Nummenkylän kasarmit olivat reserviläisten harjoituspaikkoina vuosina 1883–99 kesäkuukausina. Kuuluisimpia reserviläisiä Nummenkylän leirillä on ollut myöhempi tasavaltamme presidentti P. E. Svinhufvud, jonka ampumaharrastus syttyi Nummenkylässä. Kovapanosammunnat huipentuivat ”kiihkeällä tulella ammuttuihin yhteislaukauksiin”. Presidenttinä hän rakennutti oman ampumaradan Kultarantaan. Hän oli erinomainen kilpa-ampuja. Ukko-Pekka -kivääri oli sotaväen perusase myöhemmissä sodissamme.

Kun Keisari Nikolai II lakkautti kenraalikuvernööri Bobrikovin esityksestä Helmikuun manifestillaan vuonna 1899 Suomen sotaväen, jäivät Nummenkylän kasarmit tyhjiksi. Jonkin ajan kuluttua niiden suojiin perustettiin Nummenkylän varavankila. Siellä kärsivät lyhytaikaisia rangaistuksiaan mm. sakkolaiset, elatusmaksujen laiminlyöjät ja kieltolakirikoksista tuomitut. Vankeja kävi työssä myös lähiympäristön taloissa.

1930-luvulla Nummenkylän kasarmialue luovutettiin Helsingin ja Pohjois-Uudenmaan suojeluskuntapiirien käyttöön. Siellä pidettiin ahkerasti erilaisia harjoituksia ja leiripäiviä.

Suoranaisena jatkona suojeluskuntaharjoituksille oli leirialueen varaaminen Talvisodan aikana puolustusvoimien käyttöön. Se tuli kuulumaan sijoituspaikkana osalle Tuusulaan perustetun Jalkaväen koulutuskeskus 1:n miehiä. Toiminta alkoi uudestaan vuonna 1941 ja jatkui aina vuoteen 1944 asti. Jatkosodan jälkeen Nummenkylän leirialue toimi siirtoväen tilapäisenä majoituspaikkana vuoteen 1947 saakka, jolloin se tyhjentyneenä, evakkojen asettuneena omille uusille tiloilleen, siirrettiin jälleen Oikeusministeriön Vankeinhoito-osaston hallintaan. Kunnostettuihin entisen kasarmin tiloihin sijoitettiin sittemmin Keravan nuorisovankilan alainen naisten työsiirtola. Naisvankilan aikainen tyhjillään ollut myymäläparakki tuhoutui rajussa tulipalossa 4.6.2008 täysin. Parakilla ei ollut kulttuurihistoriallista arvoa.

Maanviljelysneuvos Heikki Talvela on asunut koko ikänsä Nummenkylän kasarmin vieressä Malmarin tilalla. Taustalla on entinen ruokala, johon nuorimies Talvela on toimittanut maitoa hevospelillä 1930-luvulla. Kuva Heikki Simola

Vanhat rakennukset miljöineen on suojeltu asemakaavalla 1980-luvulta alkaen. Rakennuksia pidetään kulttuurihistoriallisesti merkittävinä. Ne kunnostettiin asunnoiksi vuonna 2003 rakennusliikkeen ostettua alueen valtiolta. Uuden käytön sovittamisessa vanhaan on kuultu museoviranomaisia ja lopputulos on onnistunut. Asunnot on tehty poikkeusluvilla suojeltuihin kohteisiin. Lupaprosessin seurauksena Järvenpään kaupunki on osa-omistajana kasarmialueelle ja kaupungin tarkoituksena on kaavoittaa uusia asuinrakennuksia vanhojen rakennusten ympärille.

8. Rantatien sotilaskohteet (Rantatie – Taistelukoulun alue – Lottamuseo)

Maankuululla Tuusulan Rantatiellä on kaksi sotilaskohdetta, nykyisiltä nimiltään Taistelukoulun alue ja Lottamuseo.

Taistelukoulun alueella voidaan nähdä yhdellä silmäyksellä rakennuksia neljältä eri aikakaudelta. Alueen keskellä sijaitseva tornilla varustettu upseerikerhorakennus on alueen vanhin edustaen 1800-luvun loppupuolta. Keltaiset puurakennukset ovat 1920-luvun puolivälistä. Suuri päärakennus ja rantasauna ovat 1930-luvun puolivälin funktionaalista tyyliä. Laatikkomaiset päärakennuksen lisäsiipi ja niin sanottu Omenatalo ovat valmistuneet 1970-luvun alussa.

Varakkaat helsinkiläiset alkoivat rakentaa huviloita Tuusulanjärven itärannalle 1860-luvulta alkaen. Tähän oli kolme syytä. Ensinnäkin Tuusula sijaitsi juuri sopivan kaukana Helsingin hälystä. Toiseksi, huvilalla käyntiä helpotti oleellisesti vuonna 1862 valmistunut Helsingin ja Hämeenlinnan välinen rautatie. Perheet matkustivat Helsingistä junalla useimmiten Ristinummen pysäkillä ja siitä sitten hevosperillä perille. Kolmas syy oli itse järvi. Vähäjärvisellä Helsingin seudulla Tuusulanjärvi on oikea helmi. Ovathan suomalaiset aina rakentaneet huvilansa ja kesämökkinsä järven rannalle. Tämä pitsihuviloiden aikakausi alkoi yhtä sukupolvea aikaisemmin, kuin paljon tunnetumpi taiteilijayhteisön aika.

Valtioneuvos Robert Åkerblom osti huvilatontin Taistelukoulun alueelta vuonna 1879. Tilalle annettiin nimeksi Koivikko niemessä kasvavan komean koivikon mukaan. Hän rakennutti tontille huvilan ja nykyisen kerhorakennuksen vanhimmat puiset osat ovat tältä ajalta. Tila myytiin vuonna 1897 tamperelaiselle Sandbergien rautakauppiassuvulle. Kenraalikonsulitar Bertha-leski vietti Koivikossa eristäytyneenä hienostoelämää. Hän antoi arkkitehti Aspelinin suunnitella rakennuksesta edustava nikkarityylin huvila. Rakennuksen itäpää tehtiin kivistä arvokkaiden taidekokoelmien takia. Parin omistajanvaihdon jälkeen Suojeluskuntajärjestö osti Koivikon kolmen hehtaarin tilan vuonna 1921, minkä jälkeen alueen varsinainen sotilashistoria alkaa.

Suojeluskunnan päällystökoulu muutti Hämeenlinnasta Tuusulaan. Lisämaita ostettiin vähän väliä. Ensimmäiseksi ostettiin ruukkumaakari Grönroosiin Koivulahden tila. Hän oli osallistunut Pariisin maailmannäyttelyyn ja hänen vihreäksi poltetut ja palkitut takkatiilensä ovat mm. Ainolassa, Halosenniemessä ja Erkkolassa. Tuusula-Seura on palkinnut ruusulla Grönroosin talon kunnostuksen. Lopulta alue laajeni Tuomalan suolle saakka - ampumaradat ja taisteluharjoitusalue yhteensä 88 ha. Koivulahden tilan rannassa oli vesilentoasema lentokonehalleineen.

Päällystökoululla alkoi voimaperäinen koulutus. Huvilan ja sen talousrakennusten tilat kävivät nopeasti ahtaiksi. Aloitettiin laaja uudisrakentaminen, minkä tuloksena ovat alueen keltaiset puurakennukset. Keskellä pihaa on kurssirakennus Hersala, tien varressa voimistelusalirakennus Levälä, maamme ensimmäinen urheilutalo, ja järven rannalla asuinrakennus Vihmala. Ne kaikki valmistuivat vuonna 1925.

Tämäkään ei riittänyt, vaan jo seuraavalla vuosikymmenellä rakennettiin uusi päärakennus ja rantasauna sekä korotettiin ja modernisoitiin alkuperäistä huvilarakennusta. Martti Paalasen suunnittelema päärakennus valmistui vuonna 1934. Päärakennuksen pohjoispäässä on huomiota herättävä pyöreä torni. Miksi arkkitehti suunnitteli tällaisen lisäkkeen puhdasta funkkista edustavaan rakennukseen? Siitä on arvailuja esitetty. Pyöreä torni saattaa viitata vahvaan viipurilaiseen perinteeseen suomalaisessa sotilashistoriassa. Toisena selityksenä on alueella jo aiemmin käytetty kiviaiheinen rakentamistyyli. Kolmas selitys on hyvin käytännöllinen. Tarvittiin vankkarakenteinen putka arestirangaistuksen saaneita oppilaita varten. Päärakennuksen ja tien välissä oli urheilukenttä, jossa mm. Tahko Pihkala kehitti pesäpallopelää.

Suojeluskuntain Päälystökoulu koulutti olemassaolonsa aikana noin 20 000 johtajaa järjestön ja yhteiskunnan käyttöön. Tällä koulutuksella oli ratkaiseva merkitys reservin johtajien valmiudessa selviytyä viime sotien vaativista tehtävistään. Suojeluskuntien Päälystökoulu toimi jatkosodan aikana jalkaväen upseerien koulutuskeskuksena, tärkeimpinä kursseina pataljoonankomentajakurssit.

Jo vuodesta 1923 alkaen Päälystökoululla järjestettiin myös Lotta Svärd -järjestön koulutusta. Näitä kutsuttiin ”Tuusulan kursseiksi” ja niihin osallistui Talvisotaan mennessä noin 2 500 lottaa.

Sotien aikana Päälystökoulun tiloissa toimi myös sotasairaalan osasto. Täällä hoidettiin erityisesti raajoihin haavoittuneita sotilaita.

Kun Suojeluskuntajärjestö jouduttiin lakkauttamaan marraskuussa vuonna 1944, sen omaisuus pyrittiin siirtämään nopeasti turvallisiin käsiin. Niinpä Päälystökoulu rakennuksineen ja alueineen lahjoitettiin Suomen Punaiselle Ristille. Tämä lahjoitti sen edelleen jo vuonna 1952 Suomen valtiolle. Valtionyhtiö Senaatti-kiinteistöt omistaa alueen rakennuksineen edelleen.

Alueella oli toiminut vuokralaisena jo syksystä 1949 alkaen Taistelukoulu, mistä alue on saanut nykyisen nimensä. Koulun siirsi Haminasta Tuusulaan silloinen koulun johtaja ja tunnettu sotasankarimme Adolf Ehrnrooth. Hän on itse kertonut, että muutto tapahtui helposti. Hän vain ilmoitti perjantaina alaisilleen, että koulun toiminta jatkuu maanantai-aamuna Tuusulassa eikä Haminassa!

Taistelukoulun pääkursseina olivat jalkaväen kapteenikurssi ja esipuseerikurssi. Kumpikin kurssi kesti kokonaisen lukuvuoden. Kapteenikurssilla koulutettiin yliluutnantteja rauhan ajan komppanianpäälliköiksi ja sodan ajan pataljoonan komentajiksi. Esiupseerikurssilla koulutettiin kapteeneita sekä rauhan että sodan ajan esikuntatehtäviin. Näiden pääkurssien lisäksi Taistelukoulussa järjestettiin monia lyhempiä kursseja ja opetustilaisuuksia. Opetustyön ohella koulu osallistui merkittävällä panoksella jalkaväen tutkimukseen ja ohjesääntöjen kirjoittamiseen.

Vuoden 1993 alussa toteutuneen rationalisoinnin tuloksena Taistelukoulu lakkautettiin ja sen toiminnot sulautettiin vasta perustettuun Maanpuolustuskorkeakouluun. Taistelukoulun alueella oli vuosina 1996–2005 Puolustusvoimien koulutuksen kehittämiskeskus, kunnes sekin sulautettiin Maanpuolustuskorkeakouluun. Korkeakoulu on nykyään yliopisto ja sen kampus sijaitsee Santahaminassa Helsingissä. Taistelukoulun alueella toimii tällä hetkellä Maanpuolustuskorkeakoulun Täydennyskoulutus- ja kehittämiskeskus. Keskus on samalla puolustusvoimien tärkein kokoushotelli. Se sijaitsee sopivasti Helsingin kiireitten ulottumattomissa ja kuitenkin samalla hyvien kulkuyhteyksien päässä. Taistelukoulun alueella aloittivat toimintansa myös vuoden 2008 alusta Etelä-Suomen Sotilasläänin Itä-Uudenmaan Aluetoimisto ja Maanpuolustuskoulutusyhdistyksen Uudenmaan piiritoimisto.

Taistelukoulun alueen sotilasperinteitä esitellään perinnetiloissa, jotka sijaitsevat nykyisessä kerhorakennuksessa eli alkuperäisessä Koivikon huvilassa. Tiloissa on kolme eri osastoa. Kellarikerroksessa on Sotamuistihuone, missä on esillä maanviljelysneuvos Heikki Talvelan keräämää esineistöä ja asiakirjoja viime

sotien ajalta. Ylimmässä kerroksessa on omat huoneet Suojeluskuntain Päälystökoulun ja Taistelukoulun perinteitä varten. Perinnetiloja ylläpitää ja kehittää Taistelukoulun Perinneyhdistys.

Lottamuseo

Lottamuseokin oli alun perin huvila. Tämä senaattori Viktor von Haartmanin Syvärannan huvila valmistui vuonna 1869. Sillä on ollut tunnettuja omistajia, kuten kaartinkapteeni Gotthard Björklund ja tyttärensä Johanna Sofia, myöhempi Onnelan omistaja ja kenraali Schabelskin rakastajatar. Myöhemmin Syväranta myytiin Moskovan toiseksi rikkaimmalle liikemiehelle nimineuvos Konstantin Ushkoville.

Upporikkaitten Ushkovien aikana ennen ensimmäistä maailmansotaa huvila eli loistokauttaan. Tämä näkyi rakennusten ylellisessä varustelussa sekä puutarhan istutuksissa, suihkulähteissä ja patsaissa. Patsaista on vielä yksi jäljellä, ”Josefina” hämähäkinseittiportilta pääovelle johtavan käytävän varrella. Seuraelämä oli myös vilkasta, ei kuitenkaan muiden Rantatien asukkaiden kanssa. Heidän vierinaan oli merkkihenkilöitä ja maailmankuuluja taiteilijoita Venäjältä ja ympäri Eurooppaa.

Ushkovien aika synnytti joukon legendoja. Yksi tunnetuimmista liittyy ukkosenjohdattimeen. Huvila oli varustettu sen korkeaan torniin sijoitetulla ukkosenjohdattimella. Kerrottiin varmana tietona, että siitä johti kuparijohto järven pohjaan päättyen valtavaan platinamöykkyyn. Möykkyä on järvestä etsittykin, mutta tuloksetta.

1920-luvulla huvila päättyi Onni W. Tuiskun säätiölle, joka perusti huvilaan lepokodin suomalaisia lehtimiehiä varten. Lepokodin tunnettuja asukkaita ovat olleet muun muassa Eino Leino, Uuno Kailas, Olavi Paavolainen ja Einari Vuorela. Eino Leino ei sopeutunut lepokodin tiukkoihin järjestyssääntöihin ja muutti asumaan tien toiselle puolelle Onnelaan.

Lotta Svärd -järjestö osti Syvärannan vuonna 1936 Lottaopistoksi. Lottien koulutustarve oli kasvanut 1930-luvulla merkittävästi, eivätkä Suojeluskuntain Päälystökoululla järjestetyt kurssit enää yksin riittäneet. Vilkas koulutustoiminta jatkui siis kahdessa paikassa. Koulujen sijainti lähellä toisiaan tuki molempien toimintaa.

Syvärannassa oli sotien aikana myös Päämajan radiotiedustelun osia, jotka seurasivat Neuvostoliiton Itämeren laivaston toimintaa.

Lotta Svärd -järjestö lakkautettiin Suojeluskuntajärjestön tapaan marraskuussa vuonna 1944. Syväranta lahjoitettiin lottien vasta perustamalle Suomen Naisten Huoltosäätiölle. Säätiö on nykyisin nimeltään Lotta Svärd Säätiö.

Syvärannan huvila paloi perustuksiaan myöten aprillipäivänä vuonna 1947. Palon sytytti valvomatta jäänyt kuuma silitysrauta. Sammutustöiden käynnistäminen viivästyi, kun paloasemalla hälytystä pidettiin ensin aprillipilana. Myös se, että Syvälahti oli kovan talven jäljiltä pohjaa myöten jäässä, vaikeutti sammutusveden saantia.

Suomen Naisten Huoltosäätiö rakennutti vuonna 1995 uuden päärakennuksen, jota aluksi kutsuttiin nimellä Lottakoti. Rakennus muistuttaa ulkonäöltään alkuperäistä Syvärannan huvilaa. Rakennuksessa toimii tällä hetkellä Lottamuseo.

9. Tuusulan kirkko (Kirkkotie)

Tuusulan pappila

Pappiloiden asema maaseutupitäjien kulttuuri- ja rakennushistoriassa on monin tavoin keskeinen. Papisto oli maaseudun sivistyneistön merkittävä kerros ja sen käsissä oli kirkollisten asioiden lisäksi monien maallisten kysymysten hoito.

Tuusulassa kirkkoherra sai virkatalon asiaankuuluvine maineen pian seurakunnan perustamisen jälkeen 1640-luvulla. Isonvihan aikana tuhoutuneet rakennukset korvattiin uusilla 1720-1730-lukujen kuluessa. Pappilan rakennusten toistuva uusiminen ja ylläpito oli tietysti tuusulalaisille ylimääräinen rasitus. Nykyinen päärakennus on vuodelta 1829. 1900-luvun puolivälin jälkeen kirkkoherrat Suomessa alkoivat pikku hiljaa siirtyä omistusasuntoihin tai pienempiin vuokra-asuntoihin. Nykyisin Tuusulan pappila on asuntona ja kiinteistötoimen toimistona.

Ensimmäisen kirkon paikalta oli suora näköyhteys Tuusulanjärven yli Stålhanan Gammelbyn kartanoon, joka on patsaan Paluuton tie takana. Kuva Sauvo Jylhä

Tuusulan seurakunnan ja kirkon synty

Tuusulan kylät kuuluivat 1600-luvun alkupuolelle asti lähinnä Sipoon seurakuntaan. Pitkä (15 km) ja vaivaloinen kirkkomatka sekä riitely Sipoon ruotsinkielisen kirkkoherran kanssa siitä, että suomenkielisiä jumalanpalveluksia ei kunnolla pidetty, johti siihen, että kiukustuneet tuusulalaiset rakensivat omin luvuin ensimmäisen puisen kirkon 1643 nykyisen sankarihautausmaan alueelle. Syntyneessä kiistassa tuusulalaisia tuki 30-vuotisessa sodassa kunnostautunut ja aatelisarvon saanut ratsumestari, Vanhankylän kartanon herera Nils Larsson Stålhana. Lopulta piispa Rothovius hyväksyi esityksen Tuusulan kappeliseurakunnan perustamisesta 22.7.1643. Tätä päivää pidetään Tuusulan kunnan ja seurakunnan perustamispäivänä. Itsenäisen seurakunnan aseman ja oman kirkkoherran Tuusula sai vuonna 1645.

Pitäjänmakasiinit ja hautausmaa

Kirkon kiviaidan vieressä seisovat pitäjänmakasiinit. Vanhempi niistä on valmistunut 1799 ja uudempi 1800-luvun puolivälissä. Niistä lainattiin aikoinaan viljaa korkoa vastaan. Lainattava vilja koottiin tilallisilta näiden veroluvun mukaisessa suhteessa. Tilallisilta jouduttiin toistuvasti kovistelevaan vaadittua viljaa ja lainajvästön hallinto aiheutti ristiriitaisuuksia talonpoikien ja säätyläisten väleihin.

Tuusulan hautausmaa eli kirkkopuisto on ollut käytössä 1600-luvulta lähtien. Kun Paijalan hautausmaa valmistui 1896, on kirkkopuistoon saatu haudata vain erikoisluvulla. Tähän on haudattu noin 2000 vainajaa, mutta hautamuistomerkkejä on jäljellä noin 180, suurin osa niistä on 1800-luvulta.

Monet Rantatiellä asuneet taitelijat mm. kansalliskirjailija Aleksis Kivi sekä taiteilija Pekka Halonen, on haudattu Kirkkopuistoon. Taiteilijahautojen vuoksi hautausmaa on suojeltu kulttuurimuistomerkki. Mannerheimin ristinkertainen ritari Ilmari Juutilainen on saanut myös viimeisen leposijan kirkkopuistossa.

Tuusulan kirkko

Tuusulan kirkko on vihitty käyttöön 1734, joskin sen rakentaminen jatkui vielä pitkään tämän jälkeen. Kirkon rakennustöitä johti nahkelalainen talonpoika Erik Hannula (Aleksis Kiven äidin isoisän isä), joka todennäköisesti myös suunnitteli kirkon. Jokainen talo veloitettiin luovuttamaan rakennustarpeita ja työvoimaa, mikä johti moniin kiistoihin.

Tuusulan kirkko on vanhimpia säilyneitä ristikirkkoja Suomessa. Sitä on kunnostettu ja uusittu niin sisä- kuin ulkopuoleltakin vuosien aikana. Viimeisimmässä kunnostuksessa vuosina 1982–84 kirkko maalattiin Pekka Halosen vuonna 1927 suunnittelemissa väreillä ja paanukatto uusittiin perinteisin menetelmin.

Kirkon alttaritaulu on tilattu v. 1854 Johan H. Asplundilta, joka lupasi maalata sen halvalla. Tarina kertoo, että Pekka Halonen olisi tarjonnut seurakunnalle 1920-luvulla alttaritaulua, jonka aiheena oli kuninkaiden kumarrus. Maalaus jäi luonnokseksi, koska seurakunta hylkäsi tarjouksen perustelunaan taulun alastomuus. Teoksessa ei kuitenkaan ollut paljasta pintaa Jeesuksen varpaita enempää. Todellinen hylkäyksen syy oli se, että Halonen oli antanut tietäjille Aleksis Kiven, Juhani Ahon ja Eero Järnefeltin piirteet. Oman kunnan miehiä ei pidetty sopivina alttarin koristeina.

Alttariseinän lasimaalaukset on maalannut Paavo Leinonen ja ne on laitettu kirkkoon 1937. Sähkölämmitykseen on siirrytty vuonna 1952.

Vanhasta kirkosta on jäljellä vain muutama esine, joista huomattavampia ovat puiset hautavaakunat 1600- ja 1700-lukujen vaihteesta. Ne ovat kirkon lattian alle haudattujen aatelismiesten muistomerkkejä nimi- ja uratietoineen. Vaakunat kuuluvat von Berg-, Kuhlman- ja Stålhana-suvuille. Viimeksi mainitun vaakunan aihe, rataslukkoisen pistoolin lukko, on myös Tuusulan vaakunassa.

Vanha kirkko ja sankarihautausmaa

Tuusulan ensimmäinen kirkko sijaitsi nykyisellä sankarihautausmaa-alueella. Se oli yksinkertaisesti rakennettu suorakaiteen muotoinen hirsirakennus ja muistutti pilkkaajien mukaan lähinnä latoa tai tallia. Koska vuotuiset korjaustyöt laiminlyötiin isonvihan aikana, oli rakennus jo 1720-luvulla luhistumisillaan ja uuden kirkon rakentamishanke pantiin vireille 1729.

Maan kauneimmaksi sanotulle sankarihautausmaalle on haudattu tai kadonneena siunattu 170 miestä ja yksi lotta. Viimeinen sankarihautaus on toimitettu vuonna 2003, kun Ihantalan taistelussa kadonneen sotilaan jäännökset haudattiin juhlallisina sankarihautajaismenoin. Kahta lumipukuista sotilasta kuvaavan veistoksen ”Paluuton tie” on tehnyt Rakel Koivisto vuonna 1953.

Nimikirja

Taiteilija Erkki Erosen valmistama ”Nimikirja” on vuodelta 1999. Siihen on kaiverrettu kaikkien silloiselta Tuusulan alueelta kotoisin olevien sodissa menehtyneiden vainajien nimet, joita on yhteensä 310.